

Tóth Eszter Zsófia

Nők férfias terepeken és férfi foglalkozásokban A „férfias” és a „nőies” munka világa a szocialista időszakban

Bevezetés

TANULMÁNYOM elsősorban problémafelvető jellegű: a szocialista korszakból származó sajtóforrások és visszaemlékezések alapján elemzem, hogyan jelenítették meg a férfiasnak tartott terepeken, a munkaversenyben és az úgynevezett férfi foglalkozásokban (traktoristalányként, kőművesként vagy buszsofőrként) dolgozó nőket. Rövid elméleti bevezető után áttekintem, hogyan hatott a női egyenjóságot hangoztató retorika a korabeli diskurzusokra.

Bár első ránézésre úgy tűnhet, hogy a szocialista időszak hivatalos beszédmódja egységesen és folyamatosan támogatta a nők munkavállalását, a források, különösen a visszaemlékezések alapján a kép árnyalható. A korszakkal foglalkozó kutatók gyakran azt a folyamatot értik a „nők munkába állásán”, hogy az 1950-es évek elejétől kezdve, elsősorban a képzetlen nők egyre nagyobb tömege vállalt munkát a nagyiparban.¹ Ez az ábrázolás teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a házimunka és a gyerekeknvelés, vagyis a reprodukciós munkák mindig is mindennapi fizikai munkát jelentettek a nagyvárosi és a vidéki nők számára egyaránt.² A nők, bár munkavállalóként nem jelentek meg a munkaerőpiacon, mégis végeztek a háztartáson kívül is fizikai munkát: időszakosan vagy állandóan háztartási alkalmazottként, mosónőként, takarítónőként.

A női munka meghatározására vonatkozó kutatások egyik fő eredménye, hogy már az 1960-as években kimutatták: a nők a munkaerőpiacon hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Ugyanolyan minőségű munkáért alacsonyabb bért kapnak.³ A kutatások arra is rávilágítottak, hogy vannak bizonyos foglalkozások és hivatások, amelyek a képzetlen és a képzett nők számára egyaránt sokkal könnyebben elérhetőek, mint mások (például pincér, tanár, ápoló, titkár).⁴

A női tapasztalatok mintájára a férfikutatások középpontjába is egyrészt a tipikusan férfiasnak tartott viselkedésmódok, vagyis a maszkulin identitás, másrészt a férfi szerepre szocializálódás, az apaság kérdéskörének elemzése került.⁵ A férfi-

---

¹ Például: VALUCH, 2001. 225.

² Például Ann Oakley *Housewife* című könyvében négy háziasszonnyal készített interjút a háztartási és a gyermekneveléssel együtt járó munkákról, így mutatva be a gyakorlatban, milyen mindennapos erőfeszítéseket igényel a nőktől a reprodukciós munkák elvégzése. – OAKLEY, 1987.

³ A sok kutatás közül egy példa: BARRON-MORRIS, 1976.

⁴ A nők munkavállalási lehetőségeiről lásd például RALSER-VERDORFER, 1991.

⁵ Például KANN, 1991., ABBOTT, 1998., PLECEK, 1998. – Magyar nyelven: a *Replika* című folyóirat 2001. évi 43–44., férfikutatásokkal foglalkozó száma.

akkal interjúkat készítőik számára visszatérő probléma, hogy – szemben a nőkkel – igen nehéz az interjúalanyokat a magánéletükről kérdezni. A férfiak életút-elbeszéléseinek középpontjában nem a magán-, hanem a közszféra, mindenekelőtt a hivatás, a karrier megélésének története állnak.⁶ Férfiakkal a magánéletükről inkább akkor szoktak interjút készíteni, ha a kutatás középpontjában nem az életút, hanem annak egy meghatározó fordulópontja (például a válás) áll.⁷

Magyarországon a szocialista időszak hivatalos diskurzusának propagandajel-szava volt, hogy a hatalom – a nők egyenjogúságát hirdetve – feltétel nélkül támogatja a nők munkába állását. Bár a szocialista időszak propagandája szerint az országban nem volt munkanélküliség, azt, hogy a képzetlen nők közül ténylegesen hányan vállalhattak munkát a nagyiparban és milyen jellegűt, elsősorban a gazdaság szükségleteinek ingadozásai határozták meg. A nők egyenjogúságának emlegetése akkor szorult háttérbe a hivatalos beszédmódban, amikor az iparnak már kevesebb képzetlen női munkáskézre volt szüksége. Ekkor rögtön döntő érvvé vált a nő és a férfi természetes különbözősége, hirtelen nagyon fontos lett az a munka, amit a nők ingyen végeztek a háztartásban és az a női szerep, amelyben a nőt a család összetartójaként ábrázolják. Példának okáért a politikus Dabronaki Gyula 1969-ben még óvatosabban fogalmazott, amikor a *„munkásnők gazdasági és társadalmi helyzetéről”* szólva azt emelte ki, hogy bár *„a nők férfias, sokszor nagyon férfias munkát végeznek – de nők maradnak”*.⁸

A szocialista időszakban, elsősorban az 1950-es években a dolgozó nőkre vonatkozó propaganda előszeretettel ábrázolta példaképekként a férfi foglalkozásokban dolgozó nőket a sajtóban és a filmekben. A nők teljesen egyenjogúak a férfiakkal, és a *„munka frontján”* is azonos teljesítményre képesek – ezt jelenítették meg szimbolikusan a traktoroslányok.⁹

A munkaverseny, a nagyipari dolgozók versenye, amelynek célja a norma túlszárnyalása, olyan terepnek számított, ahol nagy fizikai erőre, leleményességre, felforgasságra volt szükség. Ezek elsősorban olyan tulajdonságok, amelyek inkább a férfi szakmunkásokat jellemezték. Az 1948-ban beindított országos munkaverseny propagandájában azonban nagy szerepet kaptak a nők is. A kitüntetett munkásnők közül azok, akiket a leginkább népszerűsítettek, olyan ipari ágazatokban dolgoztak, amelyekben nagyobb arányban foglalkoztattak nőket, mint férfiakat. 1950-re az ipari termelésben dolgozók harmada volt nő, de az élmunkás-kitüntetéseknek mindössze 20%-át kapták ők, 80%-át a férfiak.¹⁰

Az országos munkaverseny beindítását a MKP és a Szaktanács szimbolikus dátumhoz, az 1848-as forradalom centenáriumához kötötte. A többi gyárat, így az ország összes dolgozóját – a Szaktanács döntése nyomán – a Weiss Manfréd Művek hívta ki munkaversenyre. Azért, hogy ezt az alkalmat emlékezetessé tegyék, a Weiss

⁶ SCHOLZ, 2000a., SCHOLZ, 2000b.

⁷ Például ARENDELL, 1998.

⁸ DABRÓNAKI, 1969.

⁹ Az 1950-es évek női munkájáról összefoglalóan szól: SCHADT, 2003. A traktorista lányokról: FARKAS, 2003a. 65–86., FARKAS, 2003b.

¹⁰ N. N., 1950a.

Manfréd Művekben ünnepi nagygyűlést szerveztek. Ezen a nagygyűlésen szólalt fel Ambrus Teréz „kerékpárgyári rohammunkásnő” is, aki pár nap múlva, „170%-os teljesítményéért” az elsők között kapta meg a legmagasabb állami kitüntetést, a Kossuth-díjat.¹¹

Az 1940-es évek végével – legalábbis a propaganda szerint – a munkásnők számára is elérkezett a „nagy lehetőségek” kora. Ekkoriban a munkaversenyben kitüntetkekből akár könnyűipari miniszter is lehetett, ahogy ez megtörtént Nagy József-nével, aki eredetileg szövönőként dolgozott. Az ilyen események csak egyeseknek biztosítottak hirtelen státuszbeli emelkedést, a munkásnők nagy többségének a kitüntetés csak egy múló epizódot jelentett életútjukon. Ambrus Terézt, amikor a Kossuth-díjat kapta, kézről-kézre adták az újságírók, de népszerűsítése csak pár hétig tartott.¹²

A *Szabad Nép* 1948–1953 között gyakran tudósított a munkaverseny – döntően férfiú – hőseiről.¹³ Közülük két munkásnőről, Panyi Ferencné szövönőről és Wekerle Irén kábellerakóról több cikket is írtak.¹⁴ A kiemelkedő, pontosabban kiemelt

¹¹ N. N., 1948a.

¹² Az első Kossuth-díj kiosztásának harmincadik évfordulóján *Ki emlékszik Ambrus Terézre?* címmel jelent meg cikk a *Nők Lapjában*. Az újságíró három egykori Kossuth-díjas alakját is felelevenítette ebből az alkalomból: Kovács Margit szobrászét, Ambrus Teréz rohammunkásnőét és Öveges József fizikusét. A cikk szerint Kovács Margitnál az idő igazolta a kitüntetést, mivel „manapság már mindenki ismeri” művészetét. Ambrus Terézről, aki a kitüntetéskor „tojásdad arcú, sötéthajú, pajkos szemű fiatal lány” volt, egykori gyárában nem tud senki semmit. A személyzeti osztály „sárguló kartonja” szerint meghalt. Az újságíró ezért megszólaltatott más egykor kitüntetett munkásnőket is, akik szintén nem értették, miért ők kaptak kitüntetést, miért pont ők kerültek „reflektorfénybe”, hisz ők csak „jól dolgoztak”. A cikket „Öveges professzor” portréja zárta, aki szintén a kiérdemelt kitüntetést példázta. – ZSIGMONDI, 1978.

¹³ A Horváth Sándorral és Majtényi Györggyel 1995–97 között végzett átfogó munkaverseny-kutatás eredményeképp létrehozott *Szabad Nép* adatbázis alapján – amely az egykori pártnapilapban megjelent, munkaversennyel kapcsolatos cikkek tartalmi kivonatát tartalmazza – a leggyakrabban említett élmunkás és sztahanovista kitüntetettek 1948 és 1953 között: Muszka Imre esztergályos, WM M, 66 említés; Loy Árpád bányász, Alberttelep 51; Gazda Géza művezető, WM M, 45; Röder Béla esztergályos, WM M, 45; Pióker Ignác gyalus, Egyesült Izzó 34; Szodorai István esztergályos, WM M, 33; Tajkov András bányász, Tatabánya XIV-es akna 31; Pozsonyi Zoltán kőműves, Magyar Gyárépítő NV 26; Horváth Ede esztergályos, Győri Vagon 25; Deák János művezető, MÁVAG 23; Szőcsei Sándor kovács, MÁVAG 20; Lengyel József vasutas, Ferencvárosi Pályaudvar 15; Porubszky Lajos esztergályos, Győri Vagon 13; Knechtl Nándor esztergályos, WM M, 12; Margóczy István olvasztár, Ózd 10; Panyi Ferencné szövönő, Magyar Pamutipar 10; Tóth III. János vasutas, Miskolc 10; Fábik József kőműves, Magyar Gyárépítő NV Mohács 10; Kugler Lajos hengerész, Diósgyőri Kohászati Művek 9; Süveges Dániel traktoros, Surjáni ÁG 9; Varga Barnabás vágár, Tatabánya XIV-es akna 9; Bunda János ács, Hejőcsabai Cementgyár 8; Mislóczy Mátvás olvasztár, Diósgyőri Kohászati Művek 8; Bordás András esztergályos, WM M, 7; Tóth László traktoros 7; Wekerle Irén kábellerakó, Standard Gyár 6; Elekes Ferenc vágár 6; Jánosik János magkészítő, Ganz Hajógyár 6. – HORVÁTH-MAJTÉNYI-TÓTH, 1997. 177.

¹⁴ Panyi Ferencnéről, miután nem akart békekölcsönt jegyezni, már nem írtak többet. Nagy Józsefné, könnyűipari miniszter visszaemlékezése: „Panyi Ferencné neve például úgy jutott el hozzám, hogy beszóltak a minisztériumba, hogy baj van. Akkor volt a III. békekölcsön jegyzése. Panyi Ferencné nem volt hajlandó jegyezni, pedig megkapta az 1200%-ának megfelelő keresetét. Kiderült az is, hogy az

munkásokról és munkásnőkről a rádió is riportokat készített. Egyesekről filmet forgattak, mások „életéről és munkamódszeréről” külön füzeteket jelentettek meg. Ilyen szerepekre csak azokat választották ki, akik legalább lojálisak voltak a rendszer iránt, tudtak nyilatkozni, és megfelelőnek tartották a fellépésüket. A politikusok a beszédekben ezeket a kiválasztottakat állították példaképként hallgatóságuk elé, róluk tudhatott meg annyit a köz, mint manapság a színészekről, politikusokról. A szövönök esetében általában azt tartották kiemelkedő munkateljesítménynek, tehát azokat ismerték el sztahanovistának, akik egyszerre több szövőgépen dolgoztak. Az építőiparban dolgozó nőknél munkájuk gyorsasága számított. Például Czukor Anna téglaadagoló és habarcshordó társai 1950-ben kaptak magas százalékos teljesítményükért Kossuth-díjat.¹⁵

De vajon milyen képet alakított ki a propaganda a munkaverseny férfi hősei mellett álló családokról, illetve milyen sajátosságai voltak az élmunkás és sztahanovista nők közképének?

A férfi élmunkást olyan családfenntartóként jelenítették meg, aki kiemelkedő munkateljesítményével az átlagnál magasabb életszínvonalat volt képes biztosítani szeretteinek, és vérmérsékletétől függően munka után vagy elégedetten üldögélt otthonában, ahonnan nem hiányzott a rádiókészülék sem,¹⁶ vagy büszkén ment szórakozni kecses feleségével, akinek keresetéből csinos konfekcióruhákat vásárolt. Varga Barnabás sztahanovista vájár így beszélt a kitüntetések hatására megváltozott életkörülményeiről a Sztahanovisták I. Országos Tanácskozásán: „*Most a demokrácia egészséges, szép lakáshoz juttatott. Keresetemből szoba-konyha bútort, értékes képeket, rádiót, feleségemnek pedig bundát vettem. Hozzátehetem, hogy az idén két nagy disznót is vágtam és a spejzomat teleraktam vele*”.¹⁷ Tehát a vájár kiemelkedő teljesítményének köszönhetően jutott hozzá azokhoz a javakhoz, amelyeket mindenki meg kívánt szerezni. Varga továbbra is kétlaki életet élt, azaz nem mondott le az állattartásról, ám ennek az ő esetében létfenntartási funkciója már valószínűleg nem volt. Varga Barnabás feleségéről csak annyit tudunk meg, hogy csinosan öltözködött. A Varga „életét és munkamódszerét” ismertető propagandafüzetben még azt olvashatjuk: „*úgy kiruházta a családját, hogy vasárnap bennük gyönyörködött a mozi közönsége, és az asszonyok Juci babos-pettyes ruháját irigyelték, amit egy heti keresetéből vett a férje*”.¹⁸

A női élmunkások ábrázolása a propagandában erősen függött életkoruktól. Míg élmunkás jelvénnel nagy számban jutalmaztak több évtizede a gyárban dol-

---

1200%-ot nem valósan teljesítette, csak a gyár hozott ki neki annyit, hogy növekedjen a presztízsük. Akkor kimentünk hozzá a minisztériumból és megoztuk tőle a teljesítményénél jóval magasabb fizetést. Továbbra is ott dolgozott, de 1200%-ot sosem ért el.” Az interjút készítette: Tóth Eszter Zsófia. 1996. július 4. 2.

¹⁵ A *Nők Lapja* egy 1968-as cikke felidézte Czukor Anna alakját: az 1950-es évek „sztárolt kőműveslányának” nevezte, aki azóta mérnök lett, tehát felemelkedett a társadalmi ranglétrán. – SALAMON, 1968.

¹⁶ N. N., 1950b.

¹⁷ PIL SZKL SZOT BO 1950. 11/70.

¹⁸ EMBER, 1951.

gozó nőket is,¹⁹ addig a Kossuth-díjasok és a sztahanovisták között döntően fiatal munkásnőket találunk. Ők talán nyitottabbak voltak arra, hogy kitüntetésük alkalmával politikai hitvallást is tegyenek a rendszer mellett.

Az újságírók arról is szívesen faggatták a kitüntetett munkásnőket, hogy mire költik magasabb fizetésüket, hiszen az olvasók szemében a vágyott fogyasztási cikkek igazolták, hogy érdemes részt venni a munkaverseny-mozgalomban. Wekerle Irén Standard gyári kábellerakónő például télikabátot vett, fekete, zöld és kék ruhát, cipőt, ágyneműt, és az 1950. év elejére már kinézett magának két szobabútort is.²⁰ Gábor Sándorné, a kelenföldi Goldberger gyár szövőnöje, aki Kossuth-díjának átvételekor 34 éves volt, konyhabútorra költötte a kitüntetéshez kapott summát. Az idősebb munkásnők, mivel már túl voltak a fészekrakás gondjain, elsősorban luxuscikkeket vásároltak, például irhabundát, ékszereket. Amikor a galyatetői élmunkásüdülőben az ingyenes üdülés örömeit élvezhették, a fiatalokban is feltámadhatott a nosztalgia a letűnt polgári világ iránt. Piszkei Erzsébet, sztahanovista szövőnö 1996-os visszaemlékezésében azt emelte ki, hogy olyan szobában lakhatott, ahol egykoron maga Karády Katalin volt a vendég. Ezen felül lehetősége nyílt még egy olyan, a munkásság körében úgyszólván ismeretlen, költséges sport kipróbálására is, mint a síelés.²¹ Az élmunkásnők kiemelkedését a propaganda a férfiakéhoz hasonlóan ábrázolta. Az élmunkássá válás lépcsőfokai közül náluk is döntő volt a szovjet munkamódszerek megismerése. Rózsi Ferencné, Kossuth-díjas szövőnö életének meghatározó fordulataként mutatta be a róla készült propagandafüzet azt, hogy megismerkedett a szovjet sztahanovisták eljárásaival. Eszerint, akárcsak társai, először ő is kételkedett a szovjet metódusok honi alkalmazhatóságában, de aztán szovjet gyárigazgatója tanácsára – aki közölte vele, hogy a Szovjetunióban egy átlagos szövőnö is nyolc gépen dolgozik – leküzdötte féltékenységét, és bátran használta azokat.²²

A nők egyenjogúságának kérdését a munka területén a fentebb már említett Czukor Anna, Kossuth-díjas téglaadagoló a sztahanovisták országos tanácskozásán vetette föl: ő mint sztahanovista nő tud annyit dolgozni, mint a férfiak, és ér is annyit, mint ők.²³ E kijelentése mögött persze ott állt a pártelit támogatása is, hiszen három hónappal korábban, 1950 februárjában a *Szabad Nép* „Nők a szocialista versenyben” című cikkében Rákosi Mátyást idézte, aki így beszélt a nők szerepéről a társadalomban: „*Népi demokráciánk erejét, mint a meleget a hőmérőn, számszerűen le lehet olvasni arról a szerepről, amelyet benne a nők visznek*”.²⁴

¹⁹ Szili Jolán élmunkásnő huszonöt éve volt szövőnö, amikor kitüntették, Léderer Sándorné harminc év munka után lett élmunkásnő a Kender- és Jutagyárban. – N. N., 1948b.

²⁰ N. N., 1950c.

²¹ Piszkei Erzsébet visszaemlékezése. Találkozás győri sztahanovistákkal: Jakab Sándorral, Piszkei Erzsébettel, Porubszky Lajossal. Az interjúkat készítette: Horváth Sándor, Majtényi György, Tóth Eszter Zsófia. 1996. szeptember

²² HOMORÓDY, 1952. 4.

²³ N. N., 1950d.

²⁴ N. N., 1950e.

Nők férfi foglalkozásokban – szakirodalmi kitekintés

Mielőtt taglalnám, hogyan ábrázolta a férfi foglalkozásokban dolgozó nőket a szocialista időszak propagandája Magyarországon, röviden ismertetem, miként közelít a kérdéshez a külföldi (értsd: nyugati) szakirodalom, illetve abból egy fontosabb mű. A férfi foglalkozásokban dolgozó nők kutatói gyakran interjúkat elemeznek.²⁵ Ám hiába mesélnek nekik történeteket a visszaemlékezők, a tudósok ritkán helyezik történeti/történelmi perspektívába a kérdést,²⁶ a vizsgálatok jellemzően szociológiai jellegűek, melyeknek módszertanát, elméleti hátterét többnyire a feminizmus és a *gender studies* biztosítja.

Jutta Wergen tizenöt életútinterjú alapján olyan német nőkről írt könyvet, akik sofőrökként dolgoznak: teherautót, villamost, buszt vagy hajót vezetnek.²⁷ Általánosságban arra a következtetésre jutott, hogy a munka időtartama maga is nemileg meghatározott, genderfüggő, ugyanis a gyermekes nők időbeosztásánál mindig két szempont érvényesül: el kell látni a gyermeket és teljesíteni kell a munkahelyen is.²⁸ A tipikusan nőinek tartott foglalkozásokat gyakran jelenítik meg olyannak, ahol szolgálni és segédkezni kell, szemben azokkal a munkákkal, amelyekben a férfiakat tartják kompetensebbnek. Ez utóbbiak olyan foglalkozások, ahol dönteni kell és tanácsot adni, ahol a munka nagyobb karrierlehetőséggel és fizetéssel jár. E sztereotip ábrázolás szerint a férfiak inkább alkalmasak olyan munkára, amely nagyobb felelősséggel jár, és amely több tudást igényel.²⁹ Ugyancsak férfiasnak számít a nagy fizikai erő, a megterhelés jobb tűrése.³⁰

Jutta Wergen számára úgy tűnt, hogy a nők buszsofőrsége sokkal elfogadottabb, mintha a hajózásban helyezkednének el. Ide nők többnyire csak családi alapon kerülhetnek be (apja, férje hajós). Az interjúszituációban a munkavállaló nők úgy nyilatkoztak, hogy a családi vállalkozásként üzemelő hajókon a férfiak többnyire akkor engedik őket a kormányhoz, amikor pihenniük kell.

A kamionsofőrök világát másmilyennek találta a szerző. Az interjúk alapján úgy tűnt, hogy erre a világra erősen hatott az, ahogyan az amerikai teherautósofőröket ábrázolni szokás („*trucker-mythos*”). Eszerint az amerikai kamionsofőr egyedül van, szabad, független. Durva, kemény munkát végző férfi, aki előtt munka közben feltárul a végtelen. Útközben autója az otthona. A magányos hős számára mindennapi szükséglet a kávé, a cigaretta és a nők.³¹ A szerző szerint azért is hathat ilyen erősen a német kamionsofőrökre az amerikai mítosz, mert munkájuk alulfizetett, alacsony társadalmi presztízst biztosít, ráadásul a munkakörülményeket a kosz és a bűz miatt sokan elviselhetetlennek tartják. A szerző a teherautósofőröként dolgozó nőknél azt figyelte meg, hogy munkahelyükön „munkahelyi nemük” (*das*

²⁵ Például ECCARD, 1997., COCHRANE–RUSSO, 1997.

²⁶ Kivéve például HAYNSWORTH–TOOMEY, 1998.

²⁷ WERGEN, 2005.

²⁸ WERGEN, 2004. 222.

²⁹ WERGEN, 2004. 222.

³⁰ WERGEN, 2004. 223.

³¹ WERGEN, 2004. 224.

berufliche Geschlecht) szerint viselkednek, vagyis férfiasan öltözködnek, hasonló ruhákban járnak, mint kollégáik, és beszédstílusukban is idomulnak hozzájuk.³² Munkahelyükön nem nagyon barátkoznak egymással, inkább azon versengenek, ki felel meg jobban a férfiasnak tartott, elvárt viselkedésmódnak.³³ A teherautó-sofőrnök az interjúszituációban hangsúlyozták: ahhoz, hogy valaki jó sofőr legyen, legfontosabb a nagy testi erő és a logikus gondolkodás. Munka közbeni hibáikat úgy mesélték el, mint aminek az az oka, hogy nők. Ezt még a nagy tapasztalattal rendelkező járművezetőnök is így ábrázolták.³⁴ Amint a nők befejezték a munkát, és hazatértek, már „magánnemük” (*das private Geschlecht*) szerint viselkedtek, hanghordozásukat is megváltoztatták, nőies ruhákat viseltek.³⁵ Magánéletükben – akárcsak a nem férfiasnak számító foglalkozásokban dolgozó nők vagy a háztartásbeliek – legfontosabbnak a háztartás ellátását, a gyereknevelést, a rokoni, társadalmi kapcsolatok ápolását tartották.³⁶

Nők férfi foglalkozásokban Magyarországon

Az 1950-es évek magyarországi propagandájában a traktorosnők szimbolizálták a férfival a „munka frontján” teljesen egyenrangú női nemet. Olyan nőkként mutatták be őket, mint akik minden tekintetben rendelkeznek a férfiasnak tartott tulajdonságokkal, kompetenciákkal: nagy fizikai erő, munkabírási, kitartási jellemzi őket, komoly műszaki ismeretekkel bírnak, túriák az időjárás viszontagságait és a gépállomások elégtelen higiénés körülményeit.³⁷ A propaganda szerint a traktoristalány a férfival egyenjogú, dolgozó nő, aki harcol a szocialista mezőgazdaságért,³⁸ elősegíti saját magának és családjának anyagi gyarapodását,³⁹ stafírungra gyűjt.⁴⁰ Az ábrázolásokban a traktoristalányokat férfias külsővel jelenítették meg: széles hát és váll, nagy kezek, határozott, erőteljes arcvonások.⁴¹ Traktorjukon, overallban és – a nőiesség attribútumaként – pöttyös kendőben szerepeltek. A férfias jegyek mellett is érvényesülő női tulajdonságaikkal – amelyek lehetnek fizikaiak és lelkiek is – a hatalom szerint még nagyobb munkateljesítményt értek el, mint a férfiak, vagy arra ösztönözték a környezetüket gyöngéd női kezeikkel, kedvességükkel, alkalmazkodóképességükkel.⁴² A hatalom által közvetített kép és a közvélekedés

³² Ezt a folyamatot a szerző „undoing gender”-ként ábrázolta. WERGEN, 2004. 227.

³³ WERGEN, 2004. 228. – A nemiséggel kapcsolatos dilemmákat így fogalmazta meg a szerző: *Mann-sein-Wollen/Frau-Bleiben-Müssen* és *Frau-Bleiben-Wollen/Man-sein-Müssen*.

³⁴ WERGEN, 2004. 228.

³⁵ SÜLZLE, 2006.

³⁶ WERGEN, 2004. 227.

³⁷ FARKAS, 2003a. 67.

³⁸ FARKAS, 2003a. 74–75.

³⁹ FARKAS, 2003a. 77.

⁴⁰ FARKAS, 2003a. 77.

⁴¹ FARKAS, 2003a. 78.

⁴² FARKAS, 2003a. 79.

azonban korántsem esett egybe: sok traktoristalányról az terjedt el, hogy nem tisztességes nő vagy laza erkölcsű.⁴³ Ennek elsősorban épp az lehetett az oka, hogy ezek a nők férfiak között, férfi foglalkozásban dolgoztak. Munkatársaik gyakran keresztnevükön vagy egyszerűen csak „kislány”-ként szólították meg őket.⁴⁴ Farkas Gyöngyi alapvető kutatásai szerint a hatalmas toborzókampányok ellenére kevesen mentek el traktoristalánynak, és a propagandának nem sikerült a női traktoristából olyan hatásos szimbólumot kreálni, mint a munka férfi hőseiből.⁴⁵

A Kádár-korszak sajtója már egészen másképpen jelenítette meg mind a férfi foglalkozásokban dolgozó, mind a munkaversenyben résztvevő nőket. Az ő ábrázolásukon is nyomot hagyott az ötvenes évek első felének és az 1956 utáni időszaknak a szembeállításai. A szocialista időszak közbeszédében eleve igen gyakori volt a régi és az új szembeállításai, azaz egyfajta modernizációs diskurzus. Elsősorban az elavultnak tartott kapitalista rendszerrel állították szembe az új, korszerűnek vélt szocialista rendszert. A régi-új, elmaradott-modern ellentétpárokat szimbolikusan az elmaradott falu és a modern, fejlődő város képviselte. Ugyanígy a Kádár-korszakban gyakori volt a Rákosi- és a Kádár-rendszer szembeállításai. Ebben az ellentétpárban a Rákosi-korszak képviselte a „túlkapások” világát, a Kádár-korszak pedig a nyugodt, lassú gyarapodását.⁴⁶ A munkaverseny megjelenítésében is visszatérő elem volt, hogy míg az 1950-es évek első felében egyes embereket emeltek ki, addig 1956 után a szocialista brigádmozgalom jegyében már a kollektív teljesítményeket értékelték, a korábbi gyakorlatot pedig túlzásnak tartották. A szocialista brigád a rendszer ideológiájában a közösségi emberré nevelésnek nemcsak a terepe, hanem a jelképe is volt.

Ennek megfelelően a traktoristalányok alkalmazása, vagyis a munka világában a férfiakkal látszólag teljesen egyenrangúként dolgozó nők megjelenése is a Rákosi-rendszer túlkapásait szimbolizálta. A traktoristalányok ebben az értelmezési keretben az erőltetett férfiasítás jelképei. Elrettentő példaként volt szokás idézni, hogy a nehéz munkakörülmények (rázó traktor) hatására elveszthették legfontosabbnak tartott női képességüket: azt hogy gyereket szüljenek. A *Nők Lapja* egy 1965-ös cikkének – amely egy kombajnvezetőnőről szólt – szerzője ezt a címet adta: *Nem női munka?* A cikkből kiderült, hogy az 1950-ben a gépállomásra került, akkor még „szőke, kékszemű, karcsú, 18 éves lány”, a cikk keletkezésének idejében már háromgyermekes asszony, és azóta is egyedüli nőként dolgozik munkahelyén, noha tizenheten végezték el a kecskeméti traktorvezető-tanfolyamot. Maga az újságíró vetette közbe, hogy a munkája „nem asszonynak való”, a cikk lezárásaként pedig elmondta, hogy a nő oklevele, melyet „a megye legjobb traktorosaként” kapott, már félrecsúszott a falon.⁴⁷ Egy másik traktoristalányhoz 1968-ban, tizenöt év elteltével

---

⁴³ FARKAS, 2003a. 70.

⁴⁴ FARKAS, 2003a. 80.

⁴⁵ FARKAS, 2003a. 75. – A propagandafüzettel népszerűsített Kossuth-díjas munkások között egy traktoros volt: Süveges Dániel (KISBÁN, 1953.).

⁴⁶ Erre az ellentétes ábrázolásra gyakran szokták idézni a két jelszót: az 1950-es években „aki nincs velünk, ellenünk van”, míg a Kádár-korszakban „aki nincs ellenünk, velünk van”.

⁴⁷ SZILÁGYI, 1965.

látogatott el egy újságíró, és hangsúlyozta, hogy bár külsőre keveset változott, „*a haja ugyanolyan világosszőke, alakja karcsú, bőrét, mint a szabadban dolgozókét, megkapta a nap*”, de „*a hajdan híres Vékony Rózi most egyszerű háziasszony, nem írnak munkájáról tudósításokat, nevére már csak [...] a közeli ismerősök, barátok emlékeznek*”.⁴⁸ Tehát ezek a cikkek az egykor kiemelt traktoroslányokat és a munka más hőseit úgy ábrázolták, hogy a talmi fényben úszó múltat szembeállították a jelen szürke hétköznapjaival. Ez szokásos retorikai eszköz. Hangsúlyozták, hogy ezeket a lányokat, asszonyokat jóformán a véletlen emelte ki a többiek közül. Ekkoriban követendő példaként már a szocialista brigádban dolgozó nőket jelenítették meg, akiknek kiválósága abban rejlett, hogy a többi nővel ellentétben „szocialista közösségben” dolgoznak. A kitüntetett, női szocialista brigádokat a sajtó máshogy mutatta be, mint az élmunkás- és sztahanovista nőket. Ezek a munkásasszonyok többnyire idősebbek, negyven év körüliek voltak, nem olyan fiatalok, mint az 1950-es években kitüntetett nőtársaik. A róluk szóló cikkek úgy hozták közel őket az olvasókhöz, hogy nem annyira munkateljesítményük rendkívüli mértékéről számoltak be, mint inkább arról, milyen egyéni, családi problémákkal küzdöttek meg a mindennapokban, hogyan segítette őket ezek megoldásában a munkahelyi közösség. Egyes cikkek részletesen beszámoltak a nők gyermekeiről is. Persze tudósítottak arról is, hogyan és milyen brigádvállalásokat teljesítettek, és ebben milyen szerepe volt a pártnak, a szakszervezetnek, de úgy tűnik, a cikkek inkább olyan képet akartak kialakítani a brigádtagokról, ami megmutatja, mennyire hasonló ezen nők sorsa a többi gyárban dolgozó munkásnő helyzetéhez. És ha a többiek őket követik, akkor a kitüntetettekhez hasonlóan jó szocialista közösségé formálódhatnak.⁴⁹

Ugyancsak negatívnak állította be az 1950-es évek első felének tapasztalatait az az 1980-ban megjelent cikk, amely a női buszvezetőkről szólt. Az újságíró kiemelte, hogy fokozott sajtóérdeklődés kísérte azt, amikor a BKV-nál bevezették, hogy nők is vezethetnek buszt. A „vállalat illetékese” nyilatkozott arról, hogy már az 1950-es években is alkalmaztak női buszvezetőket, de a „*technikai feltételek nem feleltek meg a nők adottságainak. Azóta persze megváltoztak a viszonyok, a járművek automatikus sebességváltóval, szervokormányval működnek*”. Ezen ábrázolás szerint csak a férfiak rendelkeznek olyan képességekkel, ami a sebességváltó és a „sima kormány” működtetéséhez szükségeltetik. A buszvezetőnők még az 1980-as évek elején is csak korlátozásokkal dolgozhattak a BKV-nál. Először is az „*1950-es évek rossz tapasztalatai*” nyomán minden jelentkezőt „*bevállásvizsgálatnak*” vetettek alá orvosok, pszichológusok, forgalomtechnikusok, szociológusok közreműködésével. Aki „bevált”, az sem túlórázhatott, nem vezethetett éjszaka, csuklós buszra és a legforgalmasabb útvonalakra sem osztották be. Vagyis a férfi munkaerőhöz képest eleve kisebb értékűnek tartották őket. A cikkben megszólaltatott buszvezetőnők a korlátozások eltörlését szerették volna elérni. Az újságíró azonban kiemelte: elégedettek voltak

⁴⁸ N. N., 1968.

⁴⁹ Erről részletesebben lásd TÓTH, 2007. 92–109.

azzal, hogy gyermekeiket várakozás nélkül felvették a BKV bölcsődéjébe, óvodájába és 5000–5500 Ft-ot kerestek havonta.⁵⁰

*

Összegezve: problémafelvető tanulmányomban röviden áttekintettem, hogyan ábrázolták a szocialista időszakban azokat a nőket, akik férfiasnak számító teljesítményt nyújtottak, férfiasnak tartott terepeken dolgoztak. Az 1950-es évek elejét a történeti ábrázolások a nők tömeges munkába állásaként szokták elővezetni. Ez az ábrázolás figyelmen kívül hagyja, hogy a nők korábban is végeztek munkát, akár mások háztartásában (cselédkedés), akár a sajátjukéban, különösen a gyereknevelésben (úgynevezett reprodukciós munka), ezenkívül alkalmi jellegű munkákat (rohammunka) is vállaltak. A munkaverseny hőseit a propagandisták elsősorban a férfiak közül választották ki, mivel inkább a – szinte kivétel nélkül férfi – szakmunkásokat tartották alkalmasnak olyan munkateljesítményekre, amelyekkel a normát túl lehet szárnyalni (fizikai erő, leleményesség). Azonban a női egyenjogúsítás is fontos jelszónak számított a hivatalos diskurzusban. A munkaverseny hősnőit a hagyományos női ágazatból, a textiliparból választották. Míg a sztahanovisták feleségeit csinos nőkként és a „házi tűzhely őrzőiként” jelenítették meg, addig a fiatalabb korosztályból kiválasztott sztahanovista lányok kapcsán többnyire arról beszéltek, hogy jó munkateljesítményük hatására milyen fogyasztási javakhoz juthatnak. Az 1950-es években a propagandában a női egyenjogúság szimbólumai a férfi foglalkozásokban dolgozó nők, elsősorban a traktoristalányok lettek. A szocialista időszak hivatalos diskurzusában előszeretettel állították szembe a régit és az újat. A régi szimbolizálta a rosszat és az elmaradottat, az új pedig a jót és a korszerűt. A Kádár-korszak hivatalos diskurzusában az 1950-es évek első felének világát is rosszként ábrázolták. Ebben az értelmezési keretben a traktoristalányokat már úgy jelenítették meg, mint a női egyenjogúsítás áldozatait, akik a rossz munkakörülmények hatására akár el is veszthették azt a képességüket, hogy gyereket szüljenek. Sőt, mivel sok férfi között dolgoztak, „rossz nőknek” tarthatták őket. Persze a Kádár-korszakban is dolgoztak nők férfiasnak tartott foglalkozásokban. Ám az újságcikkek kuriózumként írtak olyanokról, akik autóvezetést tanítottak, vagy éppen buszt vezettek. A buszvezetőnők pedig még az 1980-as években sem voltak teljesen egyenjogúak férfi munkatársaikkal, mivel más alkalmassági vizsgát kellett tenniük, mint a férfiaknak és más munkafeltételek vonatkoztak rájuk.

---

⁵⁰ FENÁKEL, 1980.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források:

- PIL SZKL** Politikatörténeti Intézet Levéltára. Szakszervezeti Levéltár.
PIL SZKL SZOT BO – Szakszervezetek Országos Tanácsa Bérosztályának iratai.

Kiadott források és szakirodalom:

ABBOTT

- 1998 *Boyhood. Growing up Male. A Multicultural Anthology.* Ed.: ABBOTT, Franklin. Madison, University of Wisconsin Press, 1998.

ARENDELL

- 1998 ARENDELL, Terry: „Best Case Scenarios”. *Fathers, Children and Divorce.* In: *Families in the U.S. Kinship and Domestic Politics.* Ed.: HANSEN, Karen V. – GAREY, Anita Ilta. Philadelphia, Temple University Press, 1998. 387–405.

BARRON–MORRIS

- 1976 R. D. BARRON – G. M. MORRIS: *Sexual Divisions and the Dual Labour Market.* In: *Dependence and Exploitation in Work and Marriage.* Ed.: BARKER, Diana Leonard – ALLEN, Sheila. London, Longman, 1976. 46–65.

COCHRANE–RUSSO

- 1997 COCHRANE, Dorothy – RUSSO, Carolyn: *Women and Flight. Portraits of Contemporary Women Pilots.* Boston, Bulfinch Press, 1997.

DABRÓNAKI

- 1969 DABRÓNAKI Gyula: *A munkásnők gazdasági és társadalmi helyzetéről.* In: *Nők Lapja*, 21. (1969. március 8.) 2.

ECCARD

- 2003 ECCARD, Carmen: *Ich bin erst glücklich, wenn ich fliegen kann. Berufliche Orientierungen von Pilotinnen.* Königstein, Ulrike Helmer, 2003.

EMBER

- 1951 EMBER György: *Varga Barnabás, Kossuth-díjas vájár.* Budapest, k. n., 1951.

FARKAS

- 2003a FARKAS Gyöngyi: *„Gyertek lányok traktorral!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában.* In: *Korall*, (2003) 13. sz. 65–86.
- 2003b FARKAS Gyöngyi: *A traktorista lány. Egy erőltetett női szerep az ötvenes években.* In: *Nők és férfiak..., avagy a nemek története. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Nyíregyháza, 2002. augusztus 30–31.* Szerk.: LÁCZAY Magdolna. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar, 2003. (*Rendi társadalom – polgári társadalom*, 16.) 357–369.

FENÁKEL

1980 FENÁKEL Judit: Nem sztárok – buszvezetők. In: *Nők Lapja*, 32. (1980. január 19.) 3.

HAYNSWORTH-TOOMEY

1998 Leslie HAYNSWORTH – David TOOMEY: *Amelia Earhart's Daughters. The Wild And Glorious Story Of American Women Aviators From World War II To The Dawn Of The Space Age*. New York, William Morrow, 1998.

HOMORÓDY

1952 HOMORÓDY József: *Rózsi Ferencné, Kossuth-díjas sztahanovista szövé*. Budapest, k. n., 1952.

HORVÁTH-MAJTÉNYI-TÓTH

1997 HORVÁTH Sándor – MAJTÉNYI György – TÓTH Eszter Zsófia: *Élmunkások és sztahanovisták*. Kézirat, 1997.

KANN

1991 KANN, Mark E.: *On the Man Question. Gender and Civic Virtue in America*. Philadelphia, Temple University Press, 1991.

KISBÁN

1953 KISBÁN György: *Süveges Dániel, Kossuth-díjas traktoros*. Budapest, k. n., 1953.

N. N.

1948a N. N.: Munkaversenyre hívjuk munkátestvéreinket. In: *Szabad Nép*, 6. (1948. március 10.) 1.

N. N.

1948b N. N.: Az egyik kétezerből. In: *Szabad Nép*, 6. (1948. május 29.) 121. sz. 7.

N. N.

1950a N. N.: Nők napja. In: *Szabad Nép*, 8. (1950. március 7.) 56. sz. 1.

N. N.

1950b N. N.: Mit adott a hároméves terv a dolgozó nőknek. In: *Szabad Nép*, 8. (1950. január 24.) 20. sz. 6.

N. N.

1950c N. N.: Ki a legméltóbb közülünk az élmunka kitüntetésre? A Ganz Villamossági, az Egyesült Izzó és a Standard dolgozói megtárgyalták. In: *Szabad Nép*, 8. (1950. január 5.) 4. sz. 3.

N. N.

1950d N. N.: [Cím nélkül]. In: *Szabad Nép*, 8. (1950. május 7.) 105. sz.

N. N.

1950e N. N.: Nők a szocialista versenyben. In: *Szabad Nép*, 8. (1950. február 1.) 1.

N. N.

1968 N. N.: Ma mindent másképp látunk. In: *Nők Lapja*, 20 (1968. május 11.) 3.

OAKLEY

1987 OAKLEY, Ann: *Housewife*. Penguin, London, 1987.

RALSER-VERDORDER

1991 RALSER, Michaela - VERDORFER, Martha: Die Arbeitsplaetze der Frauen: überall und nirgends. In: *Nie nirgends daheim: vom Leben der Arbeiter und Arbeiterinnen in Südtirol*. Hrsg.: HOLZER, Anton - KREM, Othmar - MEZZALIO, Giorgio - RALSER, Michaela - ROME, Carlo. Bozen, Bund der Genossenschaftten Südtirol, 1991. 99-128.

PLECEK

1998 PLECEK, Joseph H.: American Fathering in Historical Perspective. In: *Families in the U.S. Kinship and Domestic Politics*. Ed.: HANSEN, Karen V. - GAREY, Anita Ilt. Philadelphia, Temple University Press, 1998. 351-363.

SALAMON

1968 SALAMON Magda: „Kömüveslányok”. In: *Nők Lapja*, 20. (1968. július 4.) 6.

SCHADT

2003 SCHADT Mária: „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs, Pro Pannonia, 2003.

SCHOLZ

2000a SCHOLZ, Sylka: Die merkwürdige Absenz von Frauen in lebensgeschichtlichen Erzählungen ostdeutscher Männer. In: *Geschlechterkonstruktionen in Ost und West. Biographische Perspektiven*. Hrsg.: MIETHE, Ingrid - KAJATIN, Claudia - POHL, Jana. Berlin - Hamburg - Münster, LIT, 2004. 95-116.

2000b SCHOLZ, Sylka: Männlichkeit(en) erforschen. Eine Einführung in das Lehrforschungsprojekt. In: *Potsdamer Studien zur Frauen- und Geschlechterforschung*, (2000) Heft 1-2. 6-21.

SÜLZLE

2006 SÜLZLE, Almut: Das berufliche und das private Geschlecht. Jutta Wergen: Frauen in Fahrberufen. Geschlechterstrukturen in Bewegung. (Rezension.) In: *Querelles-Net*, 6. (2006) Nr. 19. [<http://www.querelles-net.de/2006-19/text19suelzle.shtml>] 2007. december 5.

SZILÁGYI

1965 SZILÁGYI Rózsa: Nem női munka? In: *Nők Lapja*, 17. (1965. szeptember 25.) 11.

TÓTH

2007 TÓTH Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak”. *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest, Napvilág, 2007. 92-109.

VALUCH

- 2001 VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris, 2001.

WERGEN

- 2004 WERGEN, Jutta: Zwischen professionellem und privatem Geschlecht – Frauen in Fahrberufen und die Geschlechterkonstruktion westdeutscher Lkw-Fahrerinnen. In.: *Geschlechterkonstruktionen in Ost und West. Biographische Perspektiven*. Hrsg.: MIETHE, Ingrid – KAJATIN, Claudia – POHL, Jana. Berlin – Hamburg – Münster, LIT, 2004. 219–232.
- 2005 WERGEN, Jutta: *Frauen in Fahrberufen. Geschlechterstrukturen in Bewegung*. Wiesbaden, Deutscher Universitätsverlag, 2005.

ZSIGMONDI

- 1978 ZSIGMONDI Mária: Ki emlékszik Ambrus Terézre? In: *Nők Lapja*, 30. (1978. március 25.) 6–7.